

LAUDABILE **CARMEN**

ČÁST I. ŘÍMSKÁ METRIKA

EVA **KUŽÁKOVÁ**

KAROLINUM

Laudabile Carmen

(část I. – Římská metrika)

doc. PhDr. Eva Kuťáková, CSc.

Recenze:

prof. PhDr. Bohumila Moučková, CSc.

Mgr. Lucie Pultrová, Ph.D.

Redakce Jan Hejzl

Obálka Jan Šerých

Grafická úprava Kateřina Řezáčová

Sazba studio Lacerta (www.sazba.cz)

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2012

© Eva Kuťáková, 2012

ISBN 978-80-246-2093-0

ISBN 978-80-246-2487-7 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

Předmluva	11
Značky a zkratky	12
1 PROZÓDIE	13
1.1 Slovní přízvuk	15
1.1.1 Penultimové pravidlo	15
1.2 Délka slabik	17
1.2.1 Muta cum liquida	20
1.2.2 Brevis in longo (<i>syllaba brevis in elemento longo</i>)	20
1.3 Prozodické změny ve skupinách vokálů	22
1.3.1 Krácení slabiky – jambické krácení (<i>tzv. brevis brevians</i>)	22
1.3.2 Krácení ve skupině vokálů (<i>vocalis ante vocalem corripitur</i>)	23
1.3.3 Synizeze	23
1.3.4 Synkopa a anaptyxe	24
1.3.5 Distractio	24
1.3.6 Hiát, elize/synaloifé a afereze/prodelisio	25
1.3.6.1 Hiát	25
1.3.6.2 Elize / synaloifé	26
1.3.6.3 Afereze / prodelisio	26
1.3.6.4 Ponechání hiátu	26
1.3.6.5 Logický hiát	26
1.3.6.6 Metrický hiát	27
1.3.6.7 Prozodický hiát	28
2 METRIKA	30
2.1 Nejstarší latinský verš – saturnius	31
2.2 Verš – tvar – význam	34

2.2.1 Verš a rytmický impuls	35
2.2.2 Verš a synafie	36
2.3 Latinský časoměrný versifikační systém	37
2.3.1 Výstavba verše	37
2.3.1.1 Nejmenší jednotky – elementa	37
2.3.1.2 Stopa – pes	37
2.3.1.3 Základní stopy	38
2.3.1.4 Metrum – metron/míra	39
2.3.1.5 Úplnost / neúplnost verše	39
2.3.1.6 Cézura a diereze	40
2.3.1.7 Klauzule	41
2.3.1.8 Uspořádání veršů	41
2.4 Iktus	43
2.4.1 Veršový spád	45
2.5 Daktylské verše	46
2.5.1 Daktylský hexametr (<i>hexameter dactylicus/heroicus, da⁶</i>)	46
2.5.1.1 Klauzule hexametru	47
2.5.1.2 Spondejský verš	47
2.5.1.3 Cézury v daktylském hexametu	48
2.5.1.4 Typy cézur	48
2.5.1.5 Diereze	50
2.5.1.6 Přehledné schéma veršových předělů v hexametu	51
2.5.2 Pentametr (<i>pentameter, da⁵</i>)	53
2.5.3 Daktylský tetrametr (<i>tetrameter acatalecticus / alcmánicus, da⁴</i>)	54
2.5.4 <i>Hemíepes</i>	54
2.6 Jambické verše	56
2.6.1 Specifická pravidla – leges	57
2.6.2 Jambické veršové formy	59
2.6.2.1 Jambická dipodie (<i>monometer iambicus, ia</i>)	59
2.6.2.2 Akatalektický jambický kvaternár/dimetr (<i>quaternarius (dimeter) acatalecticus, ia⁴</i>)	59
2.6.2.3 Katalektický kvaternár (<i>quaternarius catalecticus, ia^{4c}</i>)	61
2.6.2.4 Senár (<i>senarius, ia⁶</i>)	62
2.6.2.5 Septenár (<i>septenarius /iambicus/, ia⁷</i>)	63
2.6.2.6 Jambický tetrametr akatalektický – oktonár (<i>octonarius iambicus acatalecticus, ia⁸</i>)	64
2.6.2.7 Jambický trimetr akatalektický (<i>trimeter acatalecticus, ia³</i>)	65
2.6.2.8 Jambický trimetr katalektický (<i>trimeter catalecticus, ia^{3c}</i>)	67
2.6.2.9 Jambický trimetr „kulhavý“ (<i>trimeter choliambicus/Hipponakteus, scazon, ia^{3h}/ia^{6s}</i>)	67

2.7 Trochejské verše	68
2.7.1 Trochejská dipodie (<i>monometer trochaicus</i> , tr^2)	68
2.7.2 Trochejská tripodie, tzv. ityfalik – (<i>ithyphalicus</i> , <i>ith</i>)	69
2.7.3 Trochejský kvaternár (<i>quaternarius trochaicus</i>)	69
2.7.3.1 Forma akatalektická – (<i>quaternarius trochaicus acatalecticus</i> , tr^4)	69
2.7.3.2 Forma katalektická – katalektický trochejský dimetr (<i>dimeter t. catalecticus</i> , tr^{4c})	70
2.7.4 Septenár (<i>septenarius trochaicus</i> , tr^7)	71
2.7.5 Trochejský „kulhavý“ tetrametr (<i>tetrameter trochaicus</i>)	74
2.7.6 Trochejský oktonár (<i>octonarius trochaicus acatalecticus</i> , tr^8)	75
2.8 Anapestické verše	76
2.8.1 Akatalektická dipodie/dimetr (<i>dimeter anapaesticus acatalecticus</i> , an^2)	76
2.8.2 Anapestický kvaternár/dimetr (<i>quaternarius/dimeter anapaesticus</i> , an^4)	77
2.8.3 Anapestický kvaternár katalektický, paroimiak (<i>quaternarius an. catalecticus</i> – <i>paroemiacus</i> , an^{4c})	79
2.8.4 Anapestický septenár/katalektický tetrametr (<i>septenarius/tetrameter an. catalecticus</i> , an^7)	80
2.8.5 Anapestický oktonár/ akatalektický tetrametr (<i>tetrameter acatalecticus an.</i> , an^8)	80
2.9 Krétické a bakchejské verše	82
2.9.1 Krétická dipodie/dimetr (<i>dimeter creticus</i> , cr^2)	82
2.9.2 Krétický kvaternár/tetrametr (<i>quaternarius/tetrameter creticus</i> , cr^4)	83
2.9.3 Krétické kólon (<i>colón creticum</i> , cr^{col})	84
2.10 Bakchejské verše	85
2.10.1 Bakchejská dipodie/dimetr (<i>dimeter bacchius</i> , ba^2)	85
2.10.2 Bakchejský kvaternár/tetrametr (<i>akatalektický</i>), (<i>quaternarius bacchius acatalecticus</i> , ba^4)	86
2.10.3 Bakchejské kólon (<i>colón bacchium</i> , ba^{col})	86
2.11 Jónické verše	88
2.11.1 Jónický akatalektický dimetr a minore (<i>dimeter ionicus a minore /acatalecticus/ cum anaciasi</i> <i>= c. anacreonteum</i>)	88
2.11.2 Jónický katalektický tetrametr a maiore (<i>tetrameter ionicus a maiore catalecticus</i> , io^{ma4c})	89
2.11.3 Jónický akatalektický tetrametr a minore (<i>ionicus a minore tetrameter</i> <i>acatalecticus</i> , io^{mi4})	89
2.11.4 Jónický systém (<i>systema ionicum a minore</i>)	90
2.11.5 Galijamb (v. <i>galliambicus</i> , <i>ga</i>)	90
2.12 Aiolské verše a veršové systémy	91
2.12.1 Jednotlivé formy aiolských veršů	92
2.12.1.1 Choriamby	92
2.12.1.1.1 Choriambický akatalektický dimetr (<i>dimeter choriambicus</i> <i>acatalecticus</i> , cho^2)	92

2.12.1.1.2 Choriambický dimetr katalektický / aristofanej (<i>dimeter choriambicus catalecticus</i> / v. <i>aristophaneus, cho^{2c}</i>):	92
2.12.1.1.3 Choriambický tetrametr akatalektický (<i>tetrameter choriambicus acatalecticus, cho⁴</i>):	92
2.12.1.2 Glykonej (v. <i>glyconeus, gl</i>)	93
2.12.1.3 Ferekratej (v. <i>pherecrateus, ph</i>)	94
2.12.1.4 Falécký hendekasylab (<i>hendecasyllabus phalaecius, ph¹¹/ phal</i>)	95
2.12.1.5 Alkajský hendekasylab (<i>alcaicus hendecasyllabus, alc¹¹</i>)	96
2.12.1.6 Alkajský dekasylab, (<i>alcaicus decasyllabus, alc¹⁰</i>)	97
2.12.1.7 Alkajský enneasylab (<i>alcaicus enneasyllabus, alc⁹</i>)	97
2.12.1.8 Sapfický hendekasyllabus (<i>sapphicus minor / sapphicus hendecasyllabus, sapph^{mi}</i>)	98
2.12.1.9 Sapfický verš větší (<i>sapphicus maior, sapph^{ma}</i>)	99
2.12.1.10 Asklepiadský menší verš (<i>asclepiadeus minor, as^{mi}</i>)	100
2.12.1.11 Asklepiadský větší verš (<i>asclepiadeus maior, as^{ma}</i>)	100
2.12.1.12 Adonský verš (v. <i>adonius, ad</i>)	101
2.12.1.13 Reizianské kólon (<i>colon Reizianum, r^{col}</i>)	101
2.12.1.14 Priapský verš (v. <i>Priapeus, pr, gl + ph</i>)	102
2.13 Asynartetické verše	104
2.13.1 Verš Archilochův (v. <i>archilochius, arⁿ</i>)	104
2.13.2 Elegiambický verš (<i>elegiambus, el^{ia}</i>)	104
2.13.3 Jamboelegický verš (<i>iambelegus, ia^{el}</i>)	105
2.13.4 Verš Difilův (<i>diphilius, diph</i>)	105
2.13.5 Epóda a epódický verš	105
2.14 Strofa	107
2.14.1 Čtyřveršové stropy	109
2.14.1.1 Alkajská strofa (<i>systema alcaicum</i>)	109
2.14.1.2 Sapfická strofa (<i>systema sapphicum</i>)	109
2.14.1.3 Asklepiadská strofa II. (<i>systema asclepiadeum alterum</i>)	110
2.14.1.4 Asklepiadská strofa III. (<i>systema asclepiadeum tertium</i>)	111
2.14.2 Dvouveršové stropy	111
2.14.2.1 Elegické distichon (<i>distichon elegicum</i>)	111
2.14.2.2 Archilochova (též Alkmánova) strofa I. (<i>systema archilochium primum</i>)	112
2.14.2.3 Archilochova strofa II. (<i>systema archilochium alterum</i>)	113
2.14.2.4 Pythiambická strofa I. (<i>systema pythiambicum primum</i>)	113
2.14.2.5 Pythiambická strofa II. (<i>systema pythiambicum alterum</i>)	113
2.14.2.6 Jambická strofa (<i>systema iambicum</i>)	114
2.14.2.7 Archilochova strofa V. (<i>systema archilochium quintum</i>)	114

2.14.2.8 Archilochova strofa IV. (<i>systema archilochium quartum</i>)	115
2.14.2.9 Archilochova strofa III (<i>systema archilochium tertium</i>)	115
2.14.2.10 Hipponaktejská strofa (<i>systema hipponacteum</i>)	115
2.14.2.11 Asklepiadská strofa (<i>systema asclepiadeum</i>)	115
2.14.2.12 Strofa sapfická II. – větší (<i>systema sapphicum alterum/maius</i>)	116
3 LATINSKÝ VERŠ NA KONCI ANTIKY	117
LITERATURA	120
Prozódie a metrika	120
Bibliografie	121
Literární teorie a literární dějiny	121
REJSTŘÍK CITOVANÝCH MÍST	122

PŘEDMLUVA

Tato příručka je koncipována jako pomůcka pro vysokoškolské studenty, učitele i další zájemce, kteří hledají poučení o římské metrice. Cílem bylo podat přehledným a srozumitelným způsobem výklad o této nesnadné oblasti poetiky. V první části jsou postupně probrány hlavní prozodické zásady, v části druhé jsou představeny všechny důležitější veršové rozměry a strofické útvary. Zvolená koncepce přirozeně vedla k tomu, že jsou v obou částech ke všem uváděným pravidlům a veršovým útvarům zařazovány příklady, a to ve větší míře než tomu bylo v dosavadních u nás vydaných příručkách a přehledech.

Vzhledem k tomu, že se v posledních desetiletích odborný zájem i vysokoškolské studium latinsky psané literatury zaměřují nejen na díla klasického období, ale že vzrůstá zájem také o básnická díla z období okrajových – z doby archaické i pozdní – jsou u jednotlivých veršových rozměrů vybírány příklady ilustrující daný jev, pokud je to možné, v co nejširším časovém spektru. To by mělo zároveň přispět k ucelenější představě o básnické produkci v průběhu celého trvání římské poezie a alespoň rámcově informovat o formálním vývoji té které veršové formy. Všechny ilustrační příklady jsou uvedeny v textové i metrické podobě.

Přestože metrika jako taková bývá považována za disciplínu pouze technickou, snažila jsem se přistupovat k dané problematice co možná komplexně a na vhodných místech poukázat na další aspekty a vlastnosti metra tak, aby bylo patrné, že básnický rytmus, toto zvláštní členění jazykového projevu, které se bezprostředně odvíjí od metrické normy, tvoří základní složku básnického díla.

Česká příručka k antické metrice vyšla naposledy v r. 1955 (F. Novotný, *Řecká a římská metrika*), slovenská v r. 1990 (M. Okál, *Antická metrika a prekladanie*) a u nás dosud nejčastěji používaná osvědčená německá publikace (F. Crusius, *Römische Metrik: eine Einführung*) byla sice poněkud doplněna v 60. letech a v reprintech vychází i nadále, ale pochází již z 20. let. Bylo proto nutné reagovat na nové názory nebo uvést názory, které sice nejsou nové, ale u nás zatím nejsou příliš rozšířené. Přitom do značné míry ovlivňují jak teorii verše, tak praktický přístup k výuce této disciplíny. Jedná se zejména o otázky typu a role slovního přízvuku a metrického důrazu, resp. jejich vzájemného vztahu; dále jsou to názory na rytmický princip saturnského verše a také na metrickou interpretaci veršů aiolských. S tím vším souvisejí i jisté korekce odborné terminologie.

Děkuji oběma recenzentkám, prof. PhDr. Bohumile Mouchové, CSc., a doc. Mgr. Lucii Pultrové, Ph.D., za podnětné a cenné připomínky i dobré rady, Mgr. Martině Vaníkové za účinnou pomoc při konečném technickém zpracování. V neposlední řadě pak děkuji svému manželovi za jeho trpělivou podporu.

Autorka

ZNAČKY A ZKRATKY

c.	<i>catalecticus</i> (katalektický)
h	hiát
n. (nn.)	a následující
t.	trimetr
v.	<i>versus</i> (verš)
—	<i>elementum longum</i> – element dlouhý
⌋	<i>elementum breve</i> – element krátký
⌋⌋	<i>elementum anceps</i> – element kolísavý
⌋⌋	<i>elementum biceps</i> – element dvojtvarý
○	<i>elementum indifferens</i> – element volný na konci verše nebo kóla
⌋	<i>elementum indifferens</i> – element volný na začátku aiolských veršů
^	chybějící element
⋮	cézura v metrickém schématu
⋮	díreze v metrickém schématu
/	cézura v textu
//	díreze v textu
///	konec verše
///*	konec strofy
::	změna osoby v dram. dialogu

Zkratky veršových stop (horní index v konkrétních verších označuje počet stop ve verši, příp. další upřesnění vlastností):

anapest	an
bakchej	ba
daktyl	da
choriamb	cho
jamb	ia
jónik	io
krétik	cr
trochej	tr

1 PROZÓDIE

Prozódie jako disciplína zabývající se sledováním zvukových a rytmických vlastností konkrétního jazyka (přízvuku, délky hlásek a slabik, intonace, výslovnosti apod.) přesahuje do řady dalších, hlavně lingvistických disciplín. Mluvíme-li o básnictví, chápeme prozódii jako součást versologie¹, která zkoumá uplatnění uvedených specifických vlastností daného jazyka ve výstavbě verše, vypovídá o typu verzifikačního systému, o podmínkách jeho fungování a o jeho vývoji.

Po celou dobu trvání a vývoje římské poezie, tj. od pol. 3. stol. př. n. l. až do konce antiky, se v básnické tvorbě uplatňoval časoměrný verzifikační systém. Časoměrnou versifikaci poznali Římané v řecké poezii a aplikovali ji ve svých, latinsky psaných dílech. Vystává otázka, zda to bylo v souladu s možnostmi, tedy s prozodickými vlastnostmi latinského jazyka. Prozodické vlastnosti latiny, které jsou určující pro versifikační systém římského básnictví, vyplývají především z kvantitativní povahy vokálů, resp. slabik a s tím i úzce spojených otázek přízvuku. Ačkoli se stále předpokládá, že latinský jazyk sám o sobě nebyl ideálním základem pro kvantitativní poezii, základní podmínku splňoval. Latina má dlouhé a krátké vokály, délka má v latině dokonce distinktivní funkci (je fonologickým činitelem), jak to vidíme na příkladech: *acer/ācer* (javor/ostrý), *malus/mālus* (zlý/jabloň), *cecīdī* (*spadl jsem*, ke *cadō* – *padám*)/*cecīdī* (zabil jsem, k *caedō* – *porážím*, *zabíjím*).

Opozice dlouhé a krátké slabiky však není jediným faktorem, který působí v rytmickém půdorysu latinského verše. Nelze např. opomenout jistý, byť jen přidružený význam slabiky a slabičnosti. Dobře si to uvědomujeme při poslechu nejobvyklejšího verše, daktylského hexametru, ve kterém má vyšší či nižší počet slabik značný vliv na tempo. Kombinace normovaného počtu slabik a střídání kvantit je zcela zřejmá u lyrických aiolských rozměrů a tendence k ustálenému počtu slabik se projevuje i u jambického trimetru.

Dalším opěrným činitelem veršového zvuku je přízvuk, a to přízvuk slovní, akcent. Dosud však není zcela objasněno, jaký typ přízvuku latina měla.² Obvykle se rozhoduje mezi dvěma možnostmi – přízvukem dynamickým (tzn. přízvukem, který by měl dodat přízvučné slabice větší intenzitu, a proto se také označuje jako intenzivní nebo expiratorní) a přízvukem melodickým, který přízvučnou slabiku od nepřízvučné odlišuje jiným tónovým průběhem, tj. výškou tónu.

Diskutabilní je, zda vůbec a kdy mohl mít určitou, doprovodnou roli metrický důraz, iktus. Chápeme-li metrický důraz v souladu s moderní metrikou pouze jako prostředek k popisu

¹ Versologie, teorie verše, je od starověku považována za součást poetiky a patří tedy k jejím nejstarším součástem. Poetikou rozumíme disciplínu, jejímž úkolem je především zkoumání morfologie literárního díla, tj. stavby a tvaru, specifických výrazových prostředků – figur a tropů –, výstavby a organizace verše; jejími součástmi jsou prozódie, metrika a strofika. Další součástí je nauka o rýmu, která má pro římskou poezii poměrně omezený význam, neboť rým se začíná v latinsky psané poezii projevovat až v pozdním období, a to ještě v jednoduchých formách. Jakousi nukleární podobou rýmu je však homoioteleuton, hlásková shoda konců slov, které můžeme sledovat už u básníků klasického období.

² Viz Pultrová, L. (2010a), Constitution of the Classical Latin accent. In: Anreiter, P. – Kienpointner, M. (eds.) *Latin Linguistics Today* (Proceedings from the 15th International Colloquium on Latin Linguistics, Innsbruck, April 4–9, 2009). Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, s. 71–82. Pultrová, L. (2010b), Od praindoevropského ke klasickému latinskému akcentu. In: Dočkalová, L. (ed.) *Indoevropská fonologie a morfologie: Sborník z Brněnského indoevropského kolokvia*. Brno: Masarykova univerzita, s. 55–70.